

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชุมชนห้วยหาน จังหวัดเชียงราย

รองศาสตราจารย์ ดร.อดิศร ภู่อสาร*

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา อีเมล sorn1@hotmail.com

Cultural Ecology: Land Ownership of Hmong Ethnicity in Houi Han Community

Chiang Rai

Assoc. Prof. Adisorn Pusara, Ph.D.^{1*}

¹ Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University, Email: sorn1@hotmail.com

Article Info

Article Type: Research article

Article History:

Received: February 17, 2024

Revised: August 17, 2024

Accepted: August 20, 2024

คำสำคัญ

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม, การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน, กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

Keywords:

Cultural Ecology, Land Ownership, Hmong Ethnicity

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบปรากฏการณ์วิทยา มีวัตถุประสงค์เพื่อนำแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาอธิบายการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชุมชนห้วยหาน อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือ ผู้อาวุโสต้นวัฒนธรรมชุมชน จำนวน 5 คน และผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ 5 คน การตรวจสอบคุณภาพงานวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิคือ ผู้ใหญ่บ้าน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ม้งเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนตามความเชื่อของบรรพบุรุษที่กำหนดลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม และข้อห้ามสำหรับการตั้งชุมชน และข้อตกลงร่วมระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของผู้บุกเบิกที่ดินอันเป็นลักษณะของการถือครองตามจารีต ถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของบุตรชายผู้สืบทอดตระกูลแซ่ ส่วนบุตรสาวจะไม่ได้รับสิทธิ์นั้น เสถียรภาพในการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินจากการจัดระบบบริการสาธารณะในชุมชนและการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยไม่มีเอกสารสิทธิการถือครองที่ดิน จารีตประเพณีการถือครองที่ดินเป็นการถือครองตามจารีต ความยุติธรรมการจัดการข้อพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดิน ด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินด้วยการซื้อขายที่ดินเกิดจากการเพิ่มขึ้นของราษฎรอย่างรวดเร็ว จากการเข้ามาของกลุ่มม้งผู้อพยพลี้ภัยขององค์การสหประชาชาติ ประกอบกับการควบคุมการบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้โดยเจ้าหน้าที่รัฐ ซื้อขายที่ดินทำได้เฉพาะราษฎรภายในชุมชน หากเป็นการซื้อขายที่ดินให้กับราษฎรต่างชุมชนต้องได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการหมู่บ้าน

Abstract

This research was a phenomenological qualitative study, aiming to apply cultural ecology theory to explain land ownership among the Hmong ethnic group in Houi Han Community, Wiang Kaen District, Chiang Rai Province. The key informants consisted of five community cultural elders and five senior members from Sae families. The quality of the research was validated by the village leader, who served as an academic expert. The results revealed that the Hmong ethnic group selected areas for community settlement based on ancestral beliefs, suitable geographical features, and settlement prohibitions. Additionally, settlement decisions were influenced by mutual agreements between the Thai government and the Thailand Collaboration Development Group. Land ownership traditionally belonged to the individual who pioneered the area. The transfer of land ownership was passed to the son as the successor of the Sae family; however, daughters did not have inheritance rights. Land tenure stability was supported by the Thai government through the provision of public services although ownership was granted without formal land title documents. Land ownership disputes were managed through a restorative justice process. Changes in land tenure patterns emerged with the introduction of land trading, driven by rapid population growth, the influx of Hmong refugees from United Nations camps, and government efforts to reclaim forest areas. Land trading within the community was permitted but required approval from the village committee when transactions involved individuals from outside the community.

* Corresponding author: Assoc. Prof. Adisorn Pusara, Ph.D.

E-mail address: sorn1@hotmail.com

1. บทนำ

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการแบ่งส่วนทางทฤษฎีที่ศึกษาด้านนิเวศวิทยาของมนุษย์ที่มีอยู่สองส่วน ประกอบด้วย นิเวศวิทยาทางชีววิทยาที่ศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ด้วยวิธีการทางชีววิทยาและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่ศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ด้วยวิถีทางวัฒนธรรม การรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมด้วยการปรับตัววัฒนธรรม (Hirst, 2018) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมให้ความสำคัญต่อพื้นที่ เนื่องจากเป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจในเรื่องกายภาพและวัฒนธรรมของผู้คนและอยู่บนวิถีของความเหมาะสมในการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเท่าที่ควรจะเป็น เพื่อการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วม (Co-Existence) กับสภาพแวดล้อมคือ มนุษย์ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมและใช้ทรัพยากรเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียง นิเวศวิทยาจึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นตัวตน ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นถึงเอกลักษณ์ คุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (อนุกุล ต้นสุพล, 2559 หน้า 218)

การถือครองที่ดินมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความต้องการทำประโยชน์ที่ดิน ซึ่งจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตมากขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับประการที่หนึ่ง ความมั่นคงในการถือครองที่ดิน สังคมต่าง ๆ จึงพยายามพัฒนาหลักเกณฑ์เพื่อกำหนดรูปแบบของความมั่นคงในการถือครองที่ดินขึ้นมาหลากหลายลักษณะ เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์ของการพัฒนาของแต่ละสังคม หากสถานการณ์ในสังคมใดเปลี่ยนแปลงรวดเร็วกว่าการกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความมั่นคงในการถือครองแล้วย่อมมีผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพในการใช้ที่ดินและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนในสังคม ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน จึงต้องให้ความสนใจกับปัญหาเรื่องความมั่นคงในการถือครองที่ดินเป็นกรณีพิเศษ โดยให้ความสำคัญเกี่ยวกับเงื่อนไขทางสังคมที่มีส่วนในการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครอง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขทางสังคม ปัญหาและการขัดแย้งที่เกิดขึ้นตามมาด้วย (อาพันธ์ กาญจนพันธุ์, 2544 หน้า 80)

กลุ่มชาติพันธุ์ม้งพื้นที่ดอยผาหม่น อำเภอเวียงแก่นและอำเภอเทิง จังหวัดเชียงรายอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมายาวนานกว่า 100 ปี จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง กล่าวว่า เจ้าเมืองเชียงของแต่งตั้งให้ม้งดอยผาหม่นปกครองตนเอง จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การใช้ระบบการปกครองท้องถิ่น กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่รัฐขึ้นมาควบคุมและเก็บภาษี โดยกำหนดประเภทและอัตราภาษีตามอำเภอใจ เช่น ภาษีดอกหญ้า ภาษีดอกไม้ หากม้งไม่มีเงินพอจะถูกจับไปติดคุก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2510 ม้งถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับข้อหาทำลายป่า ถูกเรียกค่าปรับ เมื่อม้งไม่มีเงินให้เจ้าหน้าที่รัฐจึงจับตัวผู้นำชุมชนม้งเป็นตัวประกัน กลุ่มม้งจึงปรึกษาแกนนำพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่เคลื่อนไหวในพื้นที่เวลานั้น รวมกำลังเข้าต่อสู้ชิงตัวประกัน ม้งพื้นที่ดอยผาหม่นจึงเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยต่อสู้กับเจ้าหน้าที่รัฐนานกว่า 10 ปี จนกระทั่งมีการประกาศนโยบาย 66/2523 ม้งจึงกลับออกมาในฐานะผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยภายใต้เงื่อนไขสำคัญคือ การรับรองความปลอดภัย การให้สัญชาติไทย การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ การจัดการศึกษาและสาธารณสุข และการรับรองสิทธิที่ทำกินและที่อยู่อาศัยในพื้นที่เดิมก่อนเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รัฐดำเนินการตามข้อตกลงทุกประการ ยกเว้นการออกเอกสารสิทธิที่ทำกินและที่อยู่อาศัย เนื่องจากไม่มีกฎหมายรับรองเอกสารสิทธิในพื้นที่ป่าไม้และภูเขาสูง (อดิสร ภูสาระ, 2565 หน้า 34-35)

เมื่อรัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ที่กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่กำหนดได้ ม้งจึงใช้จารีตประเพณีจัดระเบียบทางสังคมกับสมาชิกในชุมชน โดยมีผู้อาวุโสในชุมชนทำหน้าที่ดูแลกฎเกณฑ์และตัดสินกรณีมีข้อพิพาท ซึ่งชุมชนม้งจะมีกลุ่มผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ (ตุล่อสี่อ) ทำหน้าที่ดูแลความประพฤติของสมาชิกภายในตระกูลแซ่ โกล่เกลี่ยข้อพิพาทของสมาชิกภายในตระกูลแซ่ ระหว่างตระกูลแซ่ รวมถึงม้งชุมชนอื่น นอกจากนี้ชุมชนม้งยังต้องมีผู้อาวุโสด้านวัฒนธรรม (ตุตั่วเก้ใจดำคว) ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีประจำตระกูลแซ่และชุมชนรวมถึงการจัดการเกี่ยวกับการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของสมาชิกในชุมชน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อนำแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มาใช้อธิบายการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน กลุ่มชาติพันธุ์ม้งชุมชนห้วยห่าน จังหวัดเชียงราย

3. การทบทวนวรรณกรรม

3.1 แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม หรืออีกแนวทางหนึ่งเป็นการศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ ที่เปลี่ยนเข้ามาอยู่ในสภาพแวดล้อมใหม่ เพื่อความอยู่รอดมนุษย์จึงตัดสินใจเลือกวิถีการที่ดีที่สุด ที่ทำให้มนุษย์อยู่รอดภายใต้สิ่งแวดล้อมนั้น ยึดถือปฏิบัติ ปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ถ่ายทอดจนเป็นวัฒนธรรมภายใต้สภาพแวดล้อม นักวิชาการได้ให้ความหมายนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ดังนี้

นฤพนธ์ ตัววิเศษ (2566) ให้ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมคือ การศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การปรับตัวของมนุษย์ในที่นี้หมายถึงกระบวนการที่มนุษย์ปรับสภาพร่างกาย การดำรงชีวิตและสังคมวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดภายใต้สภาพแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้จะเป็นการศึกษาลักษณะของการใช้เทคโนโลยีระบบเศรษฐกิจและการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนด โดยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างไร และสภาพแวดล้อมส่งผลต่อการจัดรูปแบบและระเบียบทางสังคมของมนุษย์อย่างไร

ศรีศักร วัลลิโภดม (2554) ให้ความหมาย นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) หมายถึง พื้นที่เฉพาะซึ่งมนุษย์สร้างบ้านสร้างเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ และแห่งย่อมไม่เหมือนกัน นิเวศวัฒนธรรมในแต่ละแห่งมักเป็นการมองจากคนภายในที่มีต่อสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างเป็นองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิตสร้างกติกากการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณี ความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาลักษณะวัฒนธรรมของมนุษย์ภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันภายใต้สภาพแวดล้อมในพื้นที่นั้น

3.2 การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในพื้นที่ภูเขา

สิทธิในทรัพย์สินเป็นผลผลิตจากประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์อันยาวนานระหว่างผู้แทนของรัฐและประชาชนในท้องถิ่น ทรัพย์สินที่แท้จริงจึงไม่เป็นทั้งของรัฐหรือท้องถิ่น แต่เป็นการผสานทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน ไม่มีรัฐใดมีการครอบครองอย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ในการบริหารจัดการและการบังคับควบคุมความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินนั้นทั้งหมด ความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินเป็นอะไรที่ซับซ้อน ไม่จริงและไม่แน่นอน บางครั้งทรัพย์สินเดียวกันอาจมีสิทธิหลายรูปแบบในเวลาเดียวกันและเมื่อความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินเปลี่ยนแปลงไป สถาบันทรัพย์สินก็ย่อมเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน สถาบันดังกล่าวอาจถูกนิยามใหม่ (Redefined) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ (และเปลี่ยนแปลง) ลักษณะขอบเขตของระบบสิทธิทรัพย์สินเหนือทรัพยากรธรรมชาติ (พรพนา กวัญเจริญ, 2546 หน้า 258-259)

ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา รัฐบาลศึกษาความรู้ทางนิเวศวิทยาจำแนกป่าเป็นประเภทต่าง ๆ พร้อมกำหนดมาตรการในการจัดการและควบคุมอย่างเข้มงวด การขยายตัวของระบบกรรมสิทธิ์รัฐและกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือทรัพยากร ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นในหลายลักษณะโดยนอกจากทรัพยากรส่วนรวมถูกปรับเปลี่ยนเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมากขึ้น และก่อให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งติดตามมาจำนวนหนึ่ง การที่รัฐอ้างสิทธิเหนือทรัพยากร และยอมรับเฉพาะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล มองข้ามระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนการประกาศเขตหวงห้าม รวมทั้งการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ เหนือทรัพยากรที่รัฐอ้างความเป็นเจ้าของส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย การยังชีพ การหารายได้ สภาพสังคมและวัฒนธรรม (อนุสรณ์ อุณโณ, 2547 หน้า 171-172)

เมื่อรัฐใช้กฎหมายบังคับให้ที่ดินเป็นของรัฐส่วนหนึ่งจัดสรรให้เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน อีกส่วนหนึ่งรัฐดูแลเอง เช่น การประกาศเป็นเขตป่าสงวนบ้าง เขตวนอุทยานบ้าง ความชวนเชของสิทธิชุมชนก็เกิดขึ้นโดยด้านหนึ่งชาวบ้านมีที่ดินจำกัดแบบของใครของมัน สิทธิชุมชนในที่ดินก็หมดไป ชุมชนไม่สามารถจะทำให้สมาชิกมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติโดยเท่าเทียม เช่นเดิม ไม่มีสิทธิจะห้ามคนครอบครองที่ดิน โดยไม่ใช้ประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันเมื่อป่าไม้กลายเป็นสมบัติของชาติ คนจะเข้าไปใช้ประโยชน์เช่นเดิมมิได้ ชุมชนก็หมดสิทธิที่จะจัดระบบให้สมาชิกของชุมชนได้รับประโยชน์จากผลผลิตของป่าพร้อม ๆ กับการอนุรักษ์ป่า (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, 2546 หน้า 95)

กระบวนการครอบครองพื้นที่ภายในราชอาณาจักรโดยรัฐและองค์กรที่เป็นแขนงของรัฐนั้น ดำเนินไปในลักษณะที่รัฐได้เพิ่มอำนาจให้แก่ตนเองในการควบคุมพื้นที่ป่าและทรัพยากรป่า ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นฝ่ายที่สูญเสียอำนาจในการควบคุมและการเข้าถึงทรัพยากร (Access to Resources) ดังนั้น จึงกลายเป็นสมการง่าย ๆ ว่า ยิ่งรัฐได้อำนาจในการควบคุมทรัพยากรมากขึ้นเท่าใด ประชาชนก็ยิ่งถูกลิดรอนอำนาจในการควบคุมทรัพยากรไปเท่านั้น (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2543 หน้า 137)

3.3 การถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานบนภูเขาสูงหรือในพื้นที่ว่างเปล่าที่รัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิการถือครองที่ดินได้ การใช้สิทธิการถือครองที่ดินจึงใช้สิทธิตามกฎระเบียบ ประเพณีของชุมชน ดังที่ประเทือง นรินทรากุล ณ อยุธยา (2543 หน้า 97) อธิบายถึงการถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ว่าการถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียน ยึดหลักการใช้สิทธิการใช้เป็นหลักการในการถือครองที่ดิน โดยจะอนุญาตให้ปัจเจกชนมีสิทธิในการใช้ที่ดิน โดยมีครัวเรือนเป็นหน่วยเล็กที่สุดที่มีสิทธิถือครองที่ดินในรอบปีทำการผลิต ที่ดินทั้งหมดจะถูกควบคุมการใช้ประโยชน์โดยข้อบังคับที่ปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นประเพณีของหมู่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้านจะมีหัวหน้าหมู่บ้านทำหน้าที่กำหนดเขตแดนที่เป็นพื้นที่ของหมู่บ้าน อาจจะเป็นผู้นำทางศาสนา การควบคุมการใช้ประโยชน์ จะปฏิบัติการผ่านการเลือกพื้นที่และขั้นตอนการผลิตอื่น ๆ ตั้งแต่ การฟันไร่ จนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว และการดูแลพื้นที่ไร่หลังปล่อยทิ้งไว้ การเคารพสิทธิการถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์โดยมีกฎระเบียบของชุมชนเป็นข้อบังคับไม่ให้เกิดการละเมิดต่อกัน รวมถึงการปกป้องการใช้ประโยชน์ การถือครองที่ดินจากกลุ่มชนต่างชุมชนด้วย อภิวัฒน์ รัตนวราหะ (2558 หน้า 42-43) ได้นำแนวคิดของคาร์ล โพลานยี (Karl Polanyi) ที่อธิบายถึงเงื่อนไขการถือครองที่ดินโดยที่ดินจะเป็นเพียงชื่อหนึ่งของธรรมชาติ (Nature) ซึ่งไม่ได้ถูกประกอบสร้างโดยมนุษย์ แนวคิดนี้แสดงถึงข้อจำกัดในความหมายของที่ดินตามกระแสหลัก แม้คำว่า “ที่ดิน” ที่เป็นปัจจัยการผลิตนั้นจะเป็นทุกอย่างที่สามารถใช้ประโยชน์ในกระบวนการผลิต แต่ในความเป็นจริงที่ดินยังมีเงื่อนไขของสังคมที่ได้กำหนดขอบเขตของสิทธิ อีกทั้งสิทธิ (Right) ย่อมมาพร้อมหน้าที่ (Duty) ซึ่งผู้ถือสิทธินั้นต้องปฏิบัติตามภายใต้กรอบทางกฎหมาย ระเบียบและธรรมเนียมปฏิบัติที่สังคมกำหนดขึ้นมา ในขณะที่รัฐได้ตัดความเป็นชุมชนออกจากระบบการจัดการที่ดินทำให้สิทธิโดยจารีตของชุมชนจึงหายไปจากกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของรัฐ อเนก นาคะบุตร (2536, หน้า 3-4) ได้เปรียบเทียบสิทธิการจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชนกับรัฐ ดังนี้

1) ดิน น้ำ ป่า อยู่ภายใต้ระบบคุณค่า จารีตที่ทุกชุมชนสืบสานผ่านพิธีกรรมตามกฎเกณฑ์ที่ควบคุม โดยองค์กรชุมชนและหมอผี เพื่อใช้และรักษา ดิน น้ำ ป่า เพื่อการสืบสานชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน ในขณะที่รัฐออกกฎหมายและถือสิทธิในการจัดการทรัพยากรมากขึ้นเรื่อย ๆ จนมีการออกแผนแม่บทป่าไม้แห่งชาติที่มุ่งประโยชน์จากรัฐ เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การให้สัมปทานปลูกป่า หรือการทำเหมืองแร่กับธุรกิจเอกชน

2) สำหรับชุมชน สิทธิและหน้าที่การจัดการดิน น้ำ ป่า เป็นของชุมชนกระทำร่วมกันผ่านวิถีการผลิตและกฎเกณฑ์ที่ชุมชนบัญญัติและบังคับใช้กันเอง ขณะที่รัฐจัดระบบกรรมสิทธิ์เป็นสองระบบคือ กรรมสิทธิ์ของรัฐและกรรมสิทธิ์ของเอกชน

3) รูปแบบการจัดการดิน น้ำ ป่า มุ่งตอบสนองชุมชนภายใต้ความเชื่อทางจารีต และวิถีการผลิตทางการเกษตร โดยที่ภาครัฐจัดการตามความรู้ทางวิทยาศาสตร์กายภาพ การแบ่งป่าอนุรักษ์ ป่าเศรษฐกิจ การแบ่งต้นน้ำเป็น 5 ชั้นลุ่มน้ำ

ในขณะที่งานวิจัยของ เพ็ญญา สวนทอง (2565, หน้า 54) พบว่า ชุมชนได้จัดการกรรมสิทธิ์พื้นที่สาธารณะชายฝั่งอ่าวบ้านดอนมี 3 ลักษณะ คือ 1) การเข้าถึงแบบเปิด เป็นกรรมสิทธิ์ที่ไม่มีบุคคลใดมีหน้าที่ระงับจากการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรของบุคคลอื่น ไม่มีบุคคลใดหรือกลุ่มใดมีสิทธิที่จะขัดขวางบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นไม่ให้เข้าถึงและใช้ทรัพยากรตามที่พวกเขาเลือก 2) กรรมสิทธิ์เอกชน ซึ่งรัฐจัดสรรให้เกษตรกรและให้ผู้ประกอบการยืนยันสิทธิอีกครั้งหลังมีข้อขัดแย้งรอบใหม่เกิดขึ้น และ 3) กรรมสิทธิ์ชุมชนเป็นกรรมสิทธิ์ในป่า-เล ชุมชนที่สมาชิกใช้ประโยชน์ในทรัพยากรชายฝั่งร่วมกัน มีกฎกติกาการใช้ การดูแลฟื้นฟูอนุรักษ์และการเฝ้าระวังสอดส่องทรัพยากรซึ่งร่วมกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน

การถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ที่รัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิให้ได้ด้วยเงื่อนไขทางกฎหมายและแนวคิดการอนุรักษ์ โดยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นทรัพยากรของรัฐ ด้วยการแบ่งให้หน่วยงานรัฐแยกกันจัดการทรัพยากรแต่ละประเภทตามความถนัด รวมทั้งการใช้อำนาจทางกฎหมายในการจัดการทรัพยากรและกีดกันวิถีการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม โดยใช้จารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรนั้น สร้างปัญหาความไม่มั่นคงด้านทรัพยากรโดยเฉพาะความเชื่อมั่น

ของกลุ่มชาติพันธุ์ในการถือครองที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือน และการใช้พื้นที่ทำการเกษตรที่ถูกภาครัฐใช้อำนาจทางกฎหมายขับไล่หรือไม่อนุญาตให้เข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่ครอบครองมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชุมชนห้วยห่าน จังหวัดเชียงราย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Research) เพื่อศึกษาประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล (Key Informant)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับงานวิจัยนี้ จำนวน 10 คน ประกอบด้วย ผู้อาวุโสด้านวัฒนธรรม 5 คน และ ผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ 5 คน ผู้ตรวจสอบคุณภาพงานวิจัย คือผู้ใหญ่บ้านห้วยห่าน หมู่ 9 ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ผู้นำชุมชนห้วยห่าน

การรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

งานวิจัยนี้ได้รับการพิจารณาและผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ในมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครราชสีมา ตามใบรับรองที่ HE-RDI-NRRU.240/2556 วันที่รับรอง 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2566 โดยยึดหลักเกณฑ์ตามประกาศเฮลซิงกิ (Declaration of Helsinki) มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมายและข้อกำหนดในประเทศ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ แบบสัมภาษณ์เรื่อง นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชุมชนห้วยห่าน จังหวัดเชียงราย

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 1 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้อาวุโสด้านวัฒนธรรม และผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ ชุมชนห้วยห่าน จังหวัดเชียงราย

ขั้นตอนที่ 2 การพิจารณาคุณภาพงานวิจัย โดยนำประเด็นที่สรุปได้จากการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในขั้นตอนที่ 1 ตรวจสอบความถูกต้องสรุปเป็นแก่นสาระ (Essence) ในทุกประเด็นเพื่อพิจารณาคุณภาพงานวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

1) ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในภาคสนาม พร้อมบันทึกข้อมูลตามแบบบันทึก การสัมภาษณ์แต่ละครั้งจะทำไปสรุปข้อมูลชั่วคราวพร้อมวางแผนในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไปว่าควรให้ความสนใจในประเด็น หากพบประเด็นที่สำคัญจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายอื่นที่เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายก่อนหน้าที่เคยให้สัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญซ้ำเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและอิมตัว

2) การจัดกลุ่มข้อความจากประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน พร้อมหาความคล้ายคลึงของข้อมูลด้วยการเปรียบเทียบประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่คล้ายคลึงกัน

3) การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการนำข้อมูลย่อยที่ถูกจัดกลุ่ม นำมาสรุปให้เป็นเรื่องชุดเดียวกัน การวิเคราะห์ข้อมูลโดยหาประโยคคำพูดที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแสดงถึงความหมายสำคัญ (Significant Statement) แล้วนำมาจัดกลุ่มความหมาย (Cluster of Management) เพื่อสรุปให้ได้แก่นสาระ (Essence) ประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4) การพิจารณาคุณภาพของงานวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีการพิจารณาคุณภาพของงานวิจัยด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) จากผู้เชี่ยวชาญด้วยแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ตรวจสอบกับผู้นำชุมชนคือ

ผู้ใหญ่บ้านห้วยหาน ตำบลปอ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และเพียงพอต่อการนำมาวิเคราะห์ และอภิปรายผลการวิจัยต่อไป

5) สรุปผลการวิจัย นำเสนอผลการวิจัยลักษณะเชิงพรรณนา

5 ผลการวิจัย

5.1 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

“มั่งเลือกที่ตั้งชุมชนบนภูเขาสูงเพราะ อากาศเย็นสบาย ศัตรูเข้าถึงยาก และต้องมีป่าไม้ มั่งใช้ประโยชน์จากป่าคือใช้ไม้สร้างบ้าน หาพืชผักเป็นอาหาร และเก็บไม้ฟืน”
 “กองทัพภาคที่ 3 ต้องการให้มั่งผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยไปตั้งถิ่นฐานใหม่บนพื้นที่ราบ ห่างไกลชายแดน แต่ตัวแทนมั่งยืนยันขอตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่เดิมเพราะต่างฝ่ายยังไม่ไวใจ

รัฐกลัวมั่งจะติดต่อกับคอมมิวนิสต์เพื่อนบ้าน ส่วนมั่งกลัวรัฐจะล้อมปราบหากมีเหตุจะได้หลบภัยไปประเทศเพื่อนบ้าน จนได้ข้อสรุปในพื้นที่ภูเขา ไม้ไกลชายแดน มีป่าไม้ มีห้วย รัฐสามารถสร้างถนนเชื่อมจากถนนสายหลักเข้าถึงได้”

ชุมชนห้วยหาน เลือกลงมาตั้งชุมชนด้วยสาเหตุสำคัญสองประการ ประการที่หนึ่งการเลือกที่ตั้งชุมชนตามความเชื่อจากบรรพบุรุษ คือ ชุมชนต้องมีภูเขาขวางกั้นทางลม มีแหล่งน้ำอุปโภคบริโภค มีป่าไม้สำหรับการใช้ไม้สร้างบ้าน การหาอาหารและการเก็บฟืน ประการที่สอง การเลือกที่ตั้งชุมชนตามข้อตกลงระหว่างผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยกับกองทัพภาคที่ 3 ด้วยเหตุผลด้านความสะดวกในการพัฒนาและความปลอดภัยของราษฎร กรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินของผู้บุกเบิกพื้นที่นั้น การถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ตามจารีตจากบิดาสู่อุตรชายผู้สืบทอดตระกูลแก่ บุตรสาวอาจไม่ได้รับเนื่องจากหลังการแต่งงานสตรีมั่งต้องไปนับถือวิญญาณบรรพบุรุษของตระกูลแซ่อื่น

5.2 เสถียรภาพ

“การทำสัญญาการตัดถนนเข้าหมู่บ้าน การสร้างโรงเรียน และการกำหนดพื้นที่ทำกิน ซึ่งรัฐไม่อาจออกเอกสารสิทธิ์ให้ได้เพราะพื้นที่เป็นภูเขาสูง”

“กรรมการหมู่บ้านกำหนดพื้นที่เป็นเขตสงวนพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพื่อเป็นป่าไม้ใช้สอยสำหรับเก็บพืชผัก สมุนไพร และเก็บฟืน และกำหนดพื้นที่สำหรับบุกเบิกทำไร่”

นโยบายของรัฐด้านความมั่นคงต้องการให้กลุ่มชาติพันธุ์มั่งตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร จึงสนับสนุนด้านการสร้างเส้นทางคมนาคม โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ระบบไฟฟ้า ระบบประปา และระบบน้ำเพื่อการเกษตร พร้อมอนุญาตให้ราษฎรสร้างบ้านเรือน ถือครองที่ดิน ในพื้นที่ที่กำหนด แต่มีข้อจำกัดเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ภูเขา สูงชัน ซึ่งรัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินได้

5.3 จารีตประเพณี

“มั่งมีกฎว่าผู้บุกเบิกคือเจ้าของที่ดิน แม้ว่าพื้นที่จะถูกทิ้งร้างแล้ว หากผู้อื่นต้องการใช้พื้นที่จะต้องขออนุญาตจากผู้บุกเบิกก่อน”

กรรมสิทธิ์ที่ดิน ทั้งพื้นที่ก่อสร้างบ้านเรือน และพื้นที่ทำการเกษตรเป็นของผู้บุกเบิกที่ดินแปลงนั้น ลักษณะการถือครองที่ดินเป็นการถือครองตามจารีต (Customary Land Tenure) เป็นการถือครองที่ดินที่ได้รับการยอมรับจากรัฐในชุมชน แม้ผู้ถือครองที่ดินจะไม่มีเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินจากรัฐ

5.4 ความยุติธรรม

“มั่งใช้วิธีการทำไร่หมุนเวียน หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว จะปล่อยให้พื้นดินพักฟื้นตัว 5-6 ปีก่อนกลับมาแผ้วถางใหม่ ปัญหาคือ แนวเขตที่เคยทำกินไม่ชัดเจน ทำให้เกิดปัญหาการรุกรานที่ดินกับพื้นที่ข้างเคียง”

“ผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ของคู่กรณีจะร่วมกันตัดสินเขตพื้นที่

หากไม่สามารถหาข้อสรุปได้ จะมอบให้กรรมการหมู่บ้านพิจารณา การตัดสินของกรรมการหมู่บ้านถือเป็นข้อสิ้นสุด”

ข้อพิพาทด้านกรรมสิทธิ์ที่ดิน ส่วนใหญ่เกิดจากแนวเขตของที่ดินที่ไม่ชัดเจน การไม่มีเอกสารสิทธิ์เพื่ออ้างอิงแนวเขตการจัดการข้อพิพาทด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ โดยเริ่มจากผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ของคู่กรณี หากไม่สามารถสร้างข้อตกลงร่วมกันได้ จะให้กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้พิพากษา การตัดสินส่วนใหญ่จะให้แบ่งครึ่งพื้นที่ทับซ้อน การไม่ยอมรับจารีตของชุมชนจะถูกขับไล่ให้ออกจากชุมชน

5.5 การเปลี่ยนแปลง

“หลังจากยกเลิกค่ายผู้อพยพลี้ภัยสงครามตามแนวชายแดน ผู้อพยพที่ชาวเมืองไม่ประสงค์เดินทางกลับประเทศต้นทาง ได้หลบหนีมาพักอาศัยในชุมชน ทำให้ชุมชนมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

ชุมชนแบ่งพื้นที่สาธารณะในชุมชนให้กลุ่มผู้อพยพสร้างบ้านเรือน แต่ห้ามการบุกเบิกพื้นที่ทำไร่”

“การจัดตั้งหน่วยจัดการต้นน้ำและกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าสงวน กับพื้นที่ทำการเกษตร

รวมทั้งห้ามราษฎรบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรอีกต่อไป”

“กรรมการหมู่บ้านกำหนดกฎหมายห้ามซื้อขายที่ดินให้กับราษฎรต่างชุมชน

ยกเว้นกรณีได้รับการพิจารณาจากกรรมการหมู่บ้าน เช่น การซื้อขายได้เฉพาะ กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ที่ไม่มีประวัติการถูกขับไล่จากหมู่บ้านอื่น”

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน เริ่มจากกลุ่มม้งจากค่ายผู้อพยพลี้ภัยขององค์การสหประชาชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชน ทำให้จำนวนบ้านเรือนและจำนวนราษฎรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการจัดตั้งหน่วยงานรัฐเพื่อกำหนดเขตคุ้มครองป่าไม้กับพื้นที่ทำการเกษตรอย่างชัดเจน และห้ามราษฎรบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตร เมื่อมีความต้องการที่ดินเพิ่มขึ้นจึงเกิดการซื้อขายที่ดินระหว่างราษฎรภายในชุมชน และมีข้อจำกัดสำหรับการซื้อขายที่ดินกับราษฎรต่างชุมชน ที่ต้องได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน

6. อภิปรายผล

ข้อค้นพบจากการวิจัยมี 6 ประการประกอบด้วย 1) กรรมสิทธิ์ที่ดิน 2) เสถียรภาพ 3) จารีตประเพณี 4) ความยุติธรรม และ 5) การเปลี่ยนแปลงสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

6.1 กรรมสิทธิ์ที่ดิน

การเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนบ้านห้วยห่าน ตามความเชื่อของบรรพบุรุษม้งจะตั้งถิ่นฐานบนภูเขาสูง มีภูเขาขวางกั้นทางลมด้วยความเชื่อว่า วิญญาณไม่ดีจะมากับลม โดยชุมชนห้วยห่านมีภูเขาล้อมรอบทั้งสี่ด้าน อันเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมสอดคล้องกับงานวิจัยของจันเพ็ง ถ้อย (2556 หน้า 56-57) ที่กล่าวถึงความเชื่อของม้งในการเลือกที่ตั้งของหมู่บ้าน ว่าความเชื่อเรื่องภูมิประเทศที่ดีและเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานจากอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่สัมพันธ์กับภูมิศาสตร์แบบโบราณ ที่เชื่อกันว่าบ้านเรือนที่อยู่เย็นเป็นสุข และปลอดภัยจากโรคภัยต่าง ๆ ลำดับแรกคือภูมิประเทศที่มีความปลอดภัยให้แก่ชีวิตคน เนื่องจากแนวเทือกเขาจะทำหน้าที่ป้องกันสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติไม่ให้เคลื่อนเข้ามาถูกบ้านเรือน และความเชื่อว่าเป็นพื้นที่สิริมงคลอยู่แล้วที่ตั้งหมู่บ้านยังมีลำห้วยห่านไหลผ่าน ทำให้มีน้ำเพื่อการอุปโภคได้ตลอดปี มีพื้นที่ป่าไม่รอบหมู่บ้าน สามารถนำไม้มาสร้างบ้าน รวมถึงการหาอาหารจากป่าไม้เพื่อการบริโภค และการเก็บเศษไม้ทำฟืนในครัวเรือน

การเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน เป็นไปตามข้อตกลงร่วมระหว่างผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยกับกองทัพภาคที่ 3 ในสิทธิการตั้งถิ่นฐานและการใช้พื้นที่ทำการเกษตรเหตุสำคัญในการต่อรองเลือกที่ตั้งชุมชน คือ ภาครัฐต้องการให้ม้งลงมาตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบอาจจะเป็นการง่ายต่อการควบคุมไม่ให้เกิดตอกกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีระบบการปกครองที่แตกต่างและเคยให้การสนับสนุนยุทธโบายกรณีให้พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในขณะที่ม้งยังไม่เชื่อใจเจ้าหน้าที่รัฐ ต้องการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่เดิม เนื่องจากมีความชำนาญในภูมิประเทศ หากเกิดปัญหาจากเจ้าหน้าที่รัฐ ก็จะสามารถอพยพหลบภัยเข้าสู่ประเทศเพื่อนบ้านได้อย่างรวดเร็ว ผลของการต่อรองทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหมู่บ้านห้วยห่านในพื้นที่ปัจจุบัน

การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทั้งพื้นที่ก่อสร้างบ้านเรือนและพื้นที่ทำการเกษตร ตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐาน กำหนดให้ผู้ที่บุกเบิกถากถางพื้นที่เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์บนที่ดินแปลงนั้น จากการวิจัยพบว่า มังแต่ละครอบครัวใช้วิธีทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน เนื่องจากการทำการเกษตรบนพื้นที่ลาดชันดินจะขาดความอุดมสมบูรณ์อย่างรวดเร็ว เมื่อเปลี่ยนฤดูการผลิตก็จะเปลี่ยนพื้นที่ทำการเกษตรและทิ้งพื้นที่เดิมให้ดินฟื้นตัวประมาณ 5-6 ปี จึงจะหมุนเวียนกลับมาทำการเกษตรในพื้นที่เดิม สอดคล้องกับงานวิจัยของ ประเทือง นรินทรานกุล ณ ออยุธยา (2543 หน้า 97) ที่พบว่า การถือครองที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียนนั้น ยึดหลักสิทธิการใช้ที่ดินโดยมีครัวเรือนเป็นหน่วยเล็กที่สุดมีสิทธิถือครองที่ดินตามรอบปีที่ทำการผลิต ที่ดินทั้งหมดถูกควบคุมการใช้ประโยชน์โดยข้อบังคับที่ปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นประเพณีของหมู่บ้าน โดยมีหัวหน้าของหมู่บ้านทำหน้าที่ในการกำหนดเขตแดนและพื้นที่ของหมู่บ้าน

การถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน แบ่งออกเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินพื้นที่ก่อสร้างบ้านเรือนและพื้นที่ทำการเกษตร บ้านเรือนจะเป็นกรรมสิทธิ์ของบุตรชายผู้ทำหน้าที่ดูแลบิดา มารดาพร้อมรับกรรมสิทธิ์บ้านและที่ดิน กรณีบิดามารดาเสียชีวิต กรณีถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินพื้นที่ทำการเกษตร บิดาจะแบ่งพื้นที่ทำการเกษตรให้บุตรชายโดยเกณฑ์การแบ่งพื้นที่จะไม่จำแนกตามปริมาณพื้นที่ การพิจารณาจากความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ความสะดวกในการขนส่งผลผลิต บุตรชายแต่ละคนจะได้พื้นที่ทำการเกษตรที่มีขนาดพื้นที่ที่ไม่เท่ากัน แต่หากทำการเกษตรจะได้ผลผลิตทางการเกษตรเท่า ๆ กัน สำหรับบุตรสาวมังมีความเชื่อว่า เมื่อบุตรสาวแต่งงานไปเป็นสะใภ้ของตระกูลแซ่อื่น ทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือน เป็นแรงงานให้กับครอบครัวและปรนนิบัติรับใช้สามีและพ่อแม่ของสามี ถูกตัดขาดออกจากตระกูลแซ่ของบิดา จึงไม่มีสิทธิในทรัพย์สินหรือมรดกของบิดา ดังงานวิจัยของ อติศร ภูสาระ (2566 หน้า 156) ที่พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์มังมีระบบสังคมแบบบิดาธิปไตย นับถือเครือญาติฝ่ายชาย กำหนดให้ชายเป็นผู้นำทั้งภายในครัวเรือน ตระกูลแซ่และสังคม สตรีถูกกำหนดบทบาทให้เป็นลูกที่ดี ภรรยาที่ดีและเป็นแม่ที่ดี ภายหลังการแต่งงานสตรีมังจะต้องนับถือผี และวิญญานบรรพบุรุษตามตระกูลแซ่ของสามี ต้องตัดขาดจากผีและวิญญานบรรพบุรุษเดิมที่ตนเคารพไม่อาจกลับไปนับถือได้อีก

การเลือกพื้นที่ตั้งชุมชนและการกำหนดพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชนห้วยห่าน เกิดขึ้นจากข้อตกลงระหว่างกลุ่มผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยกับกองทัพภาคที่ 3 แม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ภาครัฐไม่อาจออกเอกสารสิทธิรับรองการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อตกลงดังกล่าว ดำเนินการภายใต้สถานการณ์การยุติบทบาทของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พื้นที่ตั้งชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตรยังอยู่ในการควบคุมของกองทัพภาคที่ 3 ในปัจจุบันกองทัพภาคที่ 3 ได้ลดบทบาทในการควบคุมพื้นที่ชุมชนบ้านห้วยห่าน เปลี่ยนผ่านการควบคุมดูแลให้อยู่กับหน่วยงานปกครองท้องถิ่นและหน่วยงานปกครองท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทย แต่ชุมชนยังอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์ มีความเชื่อมั่นในการใช้ประโยชน์และการถ่ายโอนสิทธิการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยการใช้สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนตั้งแต่ วัชระพงศ์ ธนไชยเต็มวงศ์ (2564 หน้า 131-132) กล่าวถึงปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิของชนพื้นเมือง ค.ศ. 2007 ที่เน้นย้ำถึงความสำคัญของสิทธิในที่ดินของชนพื้นเมืองดั้งเดิม โดยกำหนดให้รัฐจะทำการละเมิดสิทธิในที่ดินหรือเขตแดนของชนพื้นเมืองเดิมมิได้ รัฐต้องจัดหากลไกที่มีประสิทธิภาพสำหรับการป้องกันและแก้ไขปัญหาสำหรับการกระทำใด ๆ ที่มุ่งเป้าหรือมีผลทำให้ต้องพรางจากบูรณภาพแห่งตนในฐานะที่เป็นประชาชนที่มีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตน และการกระทำใด ๆ ที่มุ่งเป้าหมายหรือมีผลต้องสูญเสียความเป็นเจ้าของในที่ดินเขตแดนหรือทรัพยากรธรรมชาติของตน สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในมาตรา 25 และมาตรา 26 ที่รับรองสิทธิของชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมให้สิทธิเป็นเจ้าของใช้พัฒนาและควบคุมที่ดิน เขตแดนและทรัพยากรธรรมชาติที่พวกเขาครอบครองอยู่

6.2 เสถียรภาพ

เสถียรภาพในการใช้ประโยชน์จากที่ดินยังเกิดขึ้นจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการที่ดิน ซึ่งระบบการจัดการแตกต่างจากการจัดการที่ดินของรัฐที่ยึดถือกฎหมายในการจัดการที่ดิน ทำให้บางครั้งเกิดข้อขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชน เนื่องจากมีระบบการจัดการที่ดินที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะการแบ่งเขตอนุรักษ์กับพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งทั้งภาครัฐและชุมชนใช้วิธีการประนีประนอมในการจัดการที่ดิน เพื่อให้เจ้าหน้าที่รัฐกับราษฎรอยู่ร่วมกันในพื้นที่อย่างสันติ ราษฎรมีเสถียรภาพในการใช้ที่ดิน สอดคล้องกับงานวิจัยของรัฐศิริรินทร์ วิ่งกานนท์ (2564 หน้า 104) ที่ค้นพบว่าความเข้มแข็งของชุมชนอันมีที่มาจากความเชื่อ

ตามวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมมีส่วนสำคัญในการสร้างระบบบริหาร เนื่องจากการจัดแบ่งพื้นที่ทำกินแยกออกจากพื้นที่อนุรักษ์มีส่วนสำคัญในความสำเร็จของการจัดการป่าในพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ อย่างไรก็ตาม ด้วยการใช้กฎหมายเป็นแนวปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและเถรตรงของหน่วยงานภาครัฐ จึงทำให้เกิดปัญหาความไม่เข้าใจระหว่างกัน ดังนั้น ในการกำหนดนโยบายและการบัญญัติกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงบริบททางวัฒนธรรม อันเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์และนำความเชื่อพื้นฐานเหล่านั้นมาประยุกต์ให้เกิดผลในทางปฏิบัติในฐานะของกฎหมายที่มีสภาพบังคับ

6.3 จารีตประเพณี

การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชุมชนห้วยห่าน มีลักษณะการถือครองที่ดินตามจารีต (Customary Land Tenure) โดยต้นแคน กาลลาซ (2544 หน้า 108) ให้คำนิยามการถือครองที่ดินตามจารีตว่า เป็นการถือครองที่ดินที่อยู่อาศัยที่อยู่มานานเป็นหลักฐาน หรือได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นที่ยอมรับในชุมชนความเข้มแข็งของสังคมม้ง เกิดจากวิถีวัฒนธรรมที่ยึดถือจารีตประเพณีที่สืบทอดจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด จากประวัติศาสตร์การต่อสู้และการอพยพย้ายถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง หากจารีตประเพณีไม่เข้มแข็ง ก็อาจถูกกลืนโดยกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้มแข็งกว่า ดังงานวิจัยของช่อพฤกษ์ ฝิวู่ (2566 หน้า 49-50) พบว่า อัตลักษณ์วิถีวัฒนธรรมม้งเป็นองค์ประกอบการคัดสรรทางประวัติศาสตร์ มีการจัดความสัมพันธ์บนพื้นฐานระบบอาวุโส มีความเชื่อในเรื่องของผีบรรพชน โดยจัดระบบความสัมพันธ์เริ่มต้นตั้งแต่การจัดการความสัมพันธ์โดยใช้ระบบอาวุโส การประกอบพิธีตามความเชื่อแบบดั้งเดิม เชื่อมโยงจิตวิญญาณให้เกิดความผูกพันของกลุ่มเครือญาติขนาดใหญ่ สร้างความเป็นหนึ่งเดียวในการดูแลทุกข์สุข การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสร้างสำนึกในสายตระกูล การแสดงถึงพลังกลุ่มชาติพันธุ์ (ทุกสายตระกูลแซ่) เพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจ ความปลอดภัยจากภัยต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับความเชื่อทั้งหมด คือกระบวนการสร้าง “อัตลักษณ์วิถีวัฒนธรรม” ที่จะทำให้อาชีพทุกคนอยู่อย่างมีความสุข มีพื้นที่ยืนและมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมกับสังคมส่วนใหญ่ในประเทศ จึงกล่าวได้ว่า การใช้ระบบจารีตประเพณีเพื่อจัดการกรรมสิทธิ์ที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง โดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นกลุ่มเครือญาติและสมาชิกในชุมชนให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล ยอมรับกฎเกณฑ์ของชุมชนที่มาจากจารีตประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

6.4 ความยุติธรรม

การไม่มีเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดินและความไม่ชัดเจนของแนวเขตที่ดินโดยเฉพาะพื้นที่ ทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนซึ่งเจ้าของพื้นที่จะปล่อยให้พื้นที่หลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตอย่างน้อย 5 ปี ช่วงเวลาดังกล่าว เจ้าของพื้นที่ข้างเคียงอาจเตรียมพื้นที่ หรือใช้พื้นที่รุกล้ำเข้าไปในแปลงที่ดินที่ถูกปล่อยให้ร้างได้ วิธีสร้างความยุติธรรมจากกรณีพิพาทเรื่องที่ดินที่รัฐไม่อาจออกเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน จึงไม่อาจฟ้องร้องดำเนินการตามกฎหมายของรัฐ ม้งชุมชนห้วยห่านใช้วิธีการตัดสินข้อพิพาทด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ตามลำดับ ตั้งแต่ผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่และคณะกรรมการหมู่บ้าน ให้คู่กรณีใช้หลักเขตที่มั่นคงถาวรและด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ข้อพิพาทด้านพื้นที่ลดลง เนื่องจากม้งชุมชนห้วยห่านใช้ระบบการกำหนดตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ (GPS) กำหนดและบันทึกขอบเขตและพื้นที่ของตนเองด้วยแอปพลิเคชันในโทรศัพท์มือถือ

คู่พิพาทต้องยอมรับผลการตัดสินจากผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ หรือผู้ใหญ่บ้านไม่อาจดำเนินการต่อในระบบยุติธรรมภาครัฐได้ นอกจากนี้ ผลของการไม่ยอมรับการตัดสินคือ การถูกขับออกจากชุมชนในระบบสังคมม้ง การถูกขับออกจากชุมชนจะทำให้บุคคลนั้นดำรงชีวิตอย่างยากลำบาก เนื่องจากหากจะไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในชุมชนม้งแห่งอื่น หากสืบประวัติพบว่าครอบครัวนั้นถูกขับออกจากชุมชนม้ง ด้วยเหตุไม่ยอมรับการตัดสินของผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่ ก็จะไม่ได้รับการยอมรับให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ดังที่ ไชยันต์ ไชยพร (2557 หน้า 212-214) กล่าวถึงแนวคิดของ จอน เอลสเตอร์ (Jon Elster, 2007) ที่อธิบายถึงการทำตามบรรทัดฐานของสังคมจะไม่มีใครครวญถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับหรือผลเสียที่จะตามมา เช่น การสูญเสียเสรีภาพ หรือทรัพย์สิน หากไม่กระทำตามบรรทัดฐานของสังคมไม่ได้มุ่งถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นตามมา แต่มุ่งที่การหลีกเลี่ยงความรู้สึกไม่สบายใจที่จะเกิดขึ้นจากการฝ่าฝืนบรรทัดฐานนั้น นั่นก็คือความรู้สึกผิด (Guilt) หรือความละอาย (Shame) สิ่งที่ทำให้บรรทัดฐานทางสังคมมีประสิทธิภาพเชิงสาเหตุ (Causal Efficacy) ที่สามารถขมขื่นบังคับจากผลประโยชน์ส่วนบุคคลได้คือ การลงโทษ (Sanction) แบบไม่เป็นทางการต่อผู้ที่ทำการละเมิดบรรทัดฐานเหล่านั้น การลงโทษนี้โดยทั่วไปมักก่อให้เกิดผลกระทบกับสถานการณ์ด้านวัตถุ

อันได้แก่ ชาวของทรัพย์สินต่าง ๆ ที่จับต้องได้ของผู้ถูกลงโทษ ไม่ว่าจะเป็นการลงโทษโดยตรง หรือจากการสูญเสียโอกาสที่จะตามมา จากการอุปเปลื้องออกจากกลุ่มทางสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่

6.5 การเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการถือครองที่ดินของม้งชุมชนห้วยห่านเกิดด้วยสาเหตุสองประการในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ประการแรก การอพยพเข้ามาของกลุ่มม้งจากค่ายผู้อพยพลี้ภัยขององค์การสหประชาชาติ เนื่องจากนโยบายการปิดศูนย์อพยพลี้ภัยบริเวณชายแดนไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน พร้อมส่งตัวผู้ลี้ภัยกลับประเทศต้นทาง ผู้อพยพลี้ภัยกลุ่มชาติพันธุ์ม้งส่วนหนึ่งจึงหลบหนีออกจากค่ายผู้อพยพลี้ภัยเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนห้วยห่านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 ทำให้ชุมชนห้วยห่านมีราษฎรเพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ กลุ่มม้งอพยพหรือม้งใหม่ได้รับการจัดสรรให้ก่อสร้างบ้านเรือนบริเวณพื้นที่สาธารณะของชุมชนและไม่อนุญาตให้บุกเบิกที่ดินเพื่อการเกษตร กลุ่มม้งอพยพใช้วิธีการขอซื้อหรือขอเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรจากม้งในชุมชน ประการที่สอง การจัดตั้งหน่วยจัดการต้นน้ำ สังกัดกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืชสร้างข้อขัดถกกับราษฎรในพื้นที่แบ่งเขตอนุรักษ์และพื้นที่ทำการเกษตรอย่างชัดเจน พร้อมห้ามไม่ให้ราษฎรในพื้นที่บุกเบิกพื้นที่เพิ่มเติมอีก

การจัดการที่ดินในชุมชนห้วยห่านมีวิธีการดังนี้

วิธีการแรก การขอใช้ที่ดินจากผู้ครอบครองที่ดิน ทั้งที่ดินเพื่อการสร้างบ้านเรือนและพื้นที่ทำการเกษตร โดยจารีตของชุมชนกำหนดให้กรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของผู้ครอบครองที่ดิน สิ่งปลูกสร้างหรือผลผลิตทางการเกษตรเป็นของผู้ขอใช้ที่ดินนั้น

วิธีที่สอง การซื้อขายที่ดินระหว่างราษฎรภายในชุมชนทั้งที่ดินเพื่อก่อสร้างบ้านเรือนและที่ดินเพื่อการเกษตร การกำหนดราคาตามความพึงพอใจของผู้ซื้อและผู้ขาย ส่วนการซื้อขายที่ดินให้กับราษฎรต่างชุมชนจะต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการหมู่บ้านโดยผู้ซื้อที่ดินที่เป็นราษฎรต่างชุมชนต้องมีคุณสมบัติคือ ต้องเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง หรือเป็นผู้เข้าใจในวัฒนธรรมประเพณีม้งเป็นอย่างดี มีสัญชาติไทย (ชุมชนม้งห้วยห่านไม่ยินยอรับม้งจากประเทศเพื่อนบ้าน) และไม่เป็นผู้ที่ถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้านอื่น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกใหม่ในชุมชนเป็นผู้มีความเข้าใจในวัฒนธรรมชุมชน ไม่สร้างปัญหาความขัดแย้งด้านความคิด ความเชื่อ ระบบการจัดการความขัดแย้งโดยวัฒนธรรมชุมชน

ข้อเสนอแนะ

การจัดทำโฉนดชุมชนเป็นเอกสารแสดงถึงเสถียรภาพในการใช้ที่ดิน ความมั่นใจในการถือครองที่ดิน รวมถึงความไว้วางใจระหว่างราษฎรกับหน่วยงานรัฐ ถึงความมั่นคงในการใช้ที่ดิน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. การจัดการกรรมสิทธิ์ที่ดินของม้งผู้อพยพออกนอกชุมชนห้วยห่าน
2. รูปแบบการตอบแทนผลประโยชน์จากการเช่าที่ดินชุมชนห้วยห่าน

เอกสารอ้างอิง

- จันเพ็ง ถ้อย. (2556). *สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมชุมชนม้งแบบบุพกาล: บ้านน้ำบาง และบ้านห้วยไฮ เมืองซำใต้ แขวงหัวพัน สปป.ลาว*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].
<https://sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/11232?attempt=2&>
- ช่อพฤกษ์ ฝักกู่. (2566). หลักรรมาภิบาลบนฐานอัตลักษณ์วิถีวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง จังหวัดตาก. *วารสารพิกุล*, (1), 41-61.
<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Phikun /article/view/259315>
- ชูศักดิ์ วิทยากัด. (2543). ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในภาคเหนือ. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.), *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย* (น. 137). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ไชยันต์ ไชยพร. (2557). *จอห์น เอลสเตอร์ กับทฤษฎีทางเลือกอย่างเป็นเหตุเป็นผล*. ภาพพิมพ์.
- ดินแดน กาลลาช. (2544). *คนลี้ภัยในร่มป่า*. รายงานการวิจัย. เพื่อนไร่พรมแดน.

- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2566). "Cultural Ecology" คำศัพท์ทางมานุษยวิทยา. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
<https://anthropology-concepts.sac.or.th/glossary/28>.
- ประเทือง นรินทรากุล ณ ออยุธยา. (2543). ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรที่ดินในภาคเหนือ. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.), พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย (น. 97). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- พรพนา ก้วยเจริญ. (2546). ระบบสิทธิทรัพย์สินส่วนรวม: พลวัตการจัดการทรัพยากรประมงน้ำจืดกรณีชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. ใน ชลธิชา สัตยาวัฒนา (บ.ก.), พลวัตสิทธิชุมชน กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา (น. 258-259). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- เพ็ญนภา สนวนทอง. (2565). พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการกรรมสิทธิ์พื้นที่สาธารณะชายฝั่งอ่าวบ้านดอน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านปากน้ำท่าทอง ตำบลท่าทอง อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี. วารสารสังคมพัฒนาศาสตร์, 5(2), 39-57. <https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JSSD/article/view/2214>
- รัฐศิริรินทร์ วงศ์กันท์. (2564). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่สูง. วารสารรวมคำแห่งฉบับรัฐประศาสนศาสตร์, 4(1), 83-110. <http://ojs.ru.ac.th/index.php/MPA/article/view/226/192>
- เลิศชาย ศิริชัย, อุดม หนูทอง, สืบพงษ์ ธรรมชาติ, สมเจตนา มุณีโมไนย์ และนพดล กิตติคุณ. (2546). องค์ความรู้ ข้อเสนอเชิงนโยบายและทางออกปัญหาสิทธิชุมชนภาคใต้. วารสารวิชาการสิทธิมนุษยชน, 1(1), 85-100.
<https://static.nhrc.or.th/file/content/pdf/10814/v1n1-1698851990-1701921756-1705587966.pdf>
- วัชรพงศ์ ธนไชยเต็มวงศ์. (2564). สิทธิในที่ดินของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านใจแผ่นดิน และบ้านบางกลอยบน ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน และพื้นที่มรดกโลกทางธรรมชาติของประเทศไทย. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:273529
- ศรีศักร วลิลโถม. (2554). การศึกษาสังคมไทยผ่าน "ภูมิวัฒนธรรม. มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์. <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=84>
- อดิศร ภูสาระ. (2565). ทูทางสังคมกับการจัดการเครือข่ายคนชายขอบ: เครือข่ายรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม ดอยยาว ดอยผาหม่น ภูชี้ฟ้า. วารสารมทร. อีสานฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 9(1), 30-40.
<https://so03.tci-thaijo.org/index.php/art/article/view/269626/179569>
- อดิศร ภูสาระ. (2566). พลังอำนาจแฝงของสตรีม้ง: กลุ่มอาชีพนอภาคการเกษตร. วารสารนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 7(2), 153-167.
<https://so06.tci-thaijo.org/index.php/lawcrru/article/view/259875/178392>
- อภิวัฒน์ รัตนวราหะ. (2558). เศรษฐกิจที่ดินของประเทศไทย: ปรัชญาสถานภาพความรู้. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อนุกุล ตันสุพล. (2559). นิเวศวิทยาวัฒนธรรม: ภูมิปัญญาการพัฒนาที่ยั่งยืน. วารสารวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 12(1), 193-221. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/eJHUSO/article/view/82628/65660>
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อนุสรณ์ อุดมโณ. (2547). ขบวนการสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนรวมในสังคมไทย. มุลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- เอนก นาคะบุตร. (2536). คนกับดิน น้ำป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- Hirst, K.K. (2018). *Cultural Ecology*. <https://www.thoughtco.com/cultural-ecology-connecting-environment-humans-17054>